

М. С. Левченко (Житомир)

До історії українських фронтів

У роки Великої Вітчизняної війни Україна стала великим полем битви двох ворогуючих сторін. Тут вирішувалася доля війни в багаточисленних боях, жорстоких оборонних і наступальних операціях, які проводили військові з'єднання.

З вдячністю визнаючи неоціненний вклад у спільну Перемогу над німецько-фашистськими загарбниками всієї армії, все ж слід відзначити велику роль фронтів, що діяли в Україні, в масовому вигнанні ворога з рідного краю, а потім і в повному його розгромі, у визволенні багатьох народів Європи від фашистського гніту. Саме завдяки умілим діям українських фронтів прийшло визволення народам Болгарії, Угорщини, Румунії, Чехо-Словаччини, частини Австрії, Польщі й Югославії. Армії і дивізії українських фронтів чітко виконували бойові завдання на великому просторі — від кордону з Румунією до Відня, Праги, Берліна.

Німецько-фашистські загарбники та їх союзники зазнавали поразки за поразкою, постійно піддавалися ударам могутніх українських фронтів, але, намагаючись уникнути неминучого розгрому, міцно чіплялися за кожну п'ядь землі, відступаючи, відчайдушно чинили опір, завдавали великої шкоди народному господарству нашої країни.

Гітлерівці чітко розуміли, що втрата України означала крах і фашистського рейху, з неминучістю вела до їх розгрому в Білорусії й Прибалтиці, наближала повний розвал німецько-фашистського фронту у Східній та Південно-Східній Європі.

Враховуючи все це, наше Верховне Головнокомандування направляло в Україну свої кращі резервні війська, продовольство, боєприпаси, техніку з Поволжя, Уралу, Сибіру, Казахстану та Середньої Азії. В Україні було багато військ, сформованих у глибоких тилових областях і регіонах. Так, на її просторах у військах 1 Українського фронту відмінно показав себе у боях 10 гвардійський Уральсько-Львівський добровольчий танковий корпус, прославилися десятки з'єднань і частин морських стрілецьких бригад, з'єднання сибіряків, воїнів-десантників, для яких у воєнні роки Підмосков'я стало рідним домом, місцем набуття військової майстерності.

В Україні у командуванні українськими фронтами й арміями яскраво проявилася полководницька майстерність Г. К. Жукова, К. К. Рокоссовського, І. С. Конєва, Р. Я. Малиновського, Ф. І. Толбухіна, О. І. Єремєнка, В. І. Чуйкова, І. Д. Черняховського, К. С. Москаленка, А. А. Гречка, М. Ю. Катюкова, П. С. Рибалка, Д. Д. Лелюшенка, С. І. Богданова, П. О. Ротмістрова і багатьох інших воєначальників.

Україну у своїй основній масі визволяли війська, загартовані в огні Сталінградської й Курської битв, у тяжкій обороні на Воронезькому й Астраханському напрямках, у битві за Кавказ. Переважна більшість цих військ там формувалася, готувалася до боїв, одержувала поповнення, набувала бойового загартування.

Так, у розгромі оточеного угруповання німецько-фашистських військ у Сталінграді брали участь 7 загальновійськових армій, з яких шість пізніше визволяли Україну. За героїзм, мужність і високу бойову майстерність особового складу в Сталінградській битві 5 загальновійськових армій були перетворені у гвардійські (4, 5, 6, 7 і 8 армії). Всі вони потім прославилися, визволяючи українську землю. У наполегливій обороні Кавказу й Астрахані, а потім і в нищівному розгромі загарбників на Північному Кавказі брали участь 9 загальновійськових армій, з яких 7 пізніше визволяли Україну. Серед них немало було грузинських, вірменських, азербайджанських частин і з'єднань.

Нерідко українські фронти поповнювалися військами, які вивільнювалися після розгрому ворога під Ленінградом, в Карелії, на Волхові. Серед них можна назвати 21, 26, 27, 52, 59 армії. В свою чергу, з України, набувши великого бойового досвіду, йшли на інші фронти багато частин і з'єднань, цілі армії, щоб визволити братні народи інших республік. Так, у Молдавії воювали війська 2 і 3 українських фронтів. У визволенні Білорусії, Литви та Латвії, а також у розгромі німецько-фашистських військ у Східній Пруссії брали участь багато частин і з'єднань, які раніше билися з ворогом в Україні. Серед них 2 й 6 гвардійські, 28, 51 і 61 загальновійськові, 5 гвардійська танкова армії, 3 та 4 гвардійські кавалерійські, 11 і 19 танкові, 3 гвардійський механізований корпуси.

Часто українські фронти подавали необхідну оперативну допомогу і підтримку сусіднім братнім фронтам й арміям. Так, у Берлінській операції з тяжкими боями просувався вперед 1 Білоруський фронт. У дуже складних умовах йому допомагав 1 Український фронт, який стрімко прорвався у Берлін з півдня, що різко змінило всю обстановку на нашу користь. Участь фашистського лігва була вирішена.

У штурмі столиці фашистського рейху брали участь від 1 Білоруського фронту 6 армій (8 гвардійська, 3 й 5 ударні, 47 армії, 1 і 2 гвардійські танкові армії), з яких 5 тривалий час воювали за свободу України. Від 1 Українського фронту в боях за Берлін брали участь 28 загальновійськова, 3 та 4 гвардійські танкові армії¹.

За підрахунками автора, зробленими на основі матеріалів з воєнних мемуарів, воєнно-історичних нарисів, статей, збірників, довідників, у 1943—1944 рр. у діючій армії було 74 загальновійськові армії, з яких у визволенні України брали участь 37.

Справляє враження якісна сторона цих військ. Відомо, що зразком масового героїзму, мужності й високої військової майстерності, проявлених у боях, була гвардія.

В діючих військах у 1943—1944 рр. налічувалося 10 гвардійських армій, з яких 8 боролися з ворогом в Україні. Танкових армій було 6. І всі вони у різний час (а весною 1944 р. усі разом²) брали участь у визволенні української землі. Гвардійських танкових корпусів на фронті було 12, з них 9 — визволяли Україну. Всі 9 гвардійських механізованих, 7 гвардійських кавалерійських корпусів, 10 гвардійських повітряно-десантних дивізій билися з ворогом на українській землі.

За підрахунками автора, в 1943—1944 рр. на фронтах було 109 гвардійських стрілецьких дивізій, з них 73 воювали на території України. 55 з них були удостоєні почесних найменувань у зв'язку з визволенням ними українських міст. З решти 18 гвардійських дивізій 11 одержали почесне найменування ще до війни (14, 71 і 55 гвардійські, колишні відповідно 96 Вінницька, 23 Харківська та 30 Іркутська стрілецькі дивізії), за бойові заслуги у Сталінградській битві (73 гвардійська Сталінградська сд), під час визволення Північного Кавказу (2 гвардійська Таманська сд), Білорусії (12, 44, 55, 67, 71, 90, 121 гвардійські сд). Особливо відзначилася в роки Великої Вітчизняної війни 52 гвардійська Ризько-Берлінська стрілецька дивізія. Вона розпочала свій бойовий шлях у найтяжчих боях під Харковом у травні 1942 р. (тоді вона була 8 мотострілецька дивізія військ НКВС, яка у липні 1942 р. була переформована в 63 сд). Дивізія брала участь у Сталінградській і Курській битвах, визволенні Лівобережної України, в боях на північно-західному напрямку в Прибалтиці, Польщі й закінчила війну в Берліні³.

Деякі гвардійські стрілецькі корпуси, що воювали в Україні (10, 13, 18, 20, 24, 25, 28, 29, 34), були пізніше удостоєні почесних найменувань будапештських кенігсберзьких, братиславських, люблінських, дрезденських. А славний 18 гвардійський стрілецький корпус став Станіславсько-Будапештським. Такого ж найменування був удостоєний і 30 ск.

Бойові заслуги 75 ск були відзначені тим, що він став називатися Белградсько-Будапештським.

Почесні найменування визволених міст України одержали 112 стрілецьких дивізій, з яких 11 удостоєні такої пошани двічі (наприклад, 23 та 30 Київсько-Житомирська, 230 і 340 Сумсько-Київська, 130 і 280 Котопсько-Коростенська та ін.). Усім 10 гвардійським повітряно-десантним дивізіям були присвоєні почесні найменування в зв'язку з визволеннями ними українських міст. Перша гвардійська повітряно-десантна дивізія почала називатися Звенигородсько-Бухарестською, а 6 гвардійська повітряно-десантна — Кременчуцько-Знам'янською.

Одержавши почесні найменування та відзнаки під час визволення українських міст, 10 стрілецьких з'єднань пізніше були удостоєні таких же відзнак під час визволення столиць багатьох європейських країн. Серед них 4 гвардійська Апостолівсько-Віденська, 15 гвардійська Харківсько-Празька, 25 гвардійська Синельниково-Будапештська, 58 гвардійська Червоноградсько-Празька, 62 гвардійська Звенигородсько-Будапештська, 94 гвардійська Запорізько-Берлінська, 132 Бахмацько-Варшавська, 151 Жмеринсько-Будапештська, 266 Артемівсько-Берлінська, 375 Харківсько-Бухарестська стрілецькі дивізії.

40 гвардійська стрілецька дивізія закінчила війну Єнакієво-Дупайською, 389 сд — Бердичівсько-Келецькою, а 110 гвардійська сд — Олександрійсько-Хінганською.

Минають роки, минають десятиріччя, але ніколи не померкнуть у пам'яті людей великі ратні подвиги воїнів українських фронтів, їх гідний вклад у нашу велику Перемогу, в захист свободи і незалежності Вітчизни.

¹ Освобождение городов.— М., 1955.— С. 293—303.

² Великая Отечественная война 1941—1945. Энциклопедия.— М., 1985.— С. 483.

³ Там же.— С. 614.

Н. В. Кокошко (Хмельницький)

Назвати всіх поіменно

Півстоліття мирного життя! І з кожним роком 9-го травня все менше ветеранів ми бачимо на святкових парадах, просто поруч з нами. Залишається тільки пам'ять. А що зробили ми, історики-науковці, краєзнавці, і що повинні зробити, аби цей подвиг воїнів, партизанів, учасників підпілля і самовідданість трудівників тилу пам'ятали завжди?

З 1987 р. триває робота над Зводом пам'яток культури Хмельницької області. За цей період співробітниками обласного відділу охорони пам'яток культури проведена велика пошукова робота: на території Хмельниччини виявлено та взято на облік і під охорону держави 234 поховання періоду 1941—1944 рр.

На жаль, велика кількість цих могил безіменна. Але якщо прізвища воїнів, що загинули у 1941 р. під час оборонних боїв, встановити майже неможливо через відсутність архівних матеріалів, то дані за січень-квітень 1944 р. зберігаються в Архіві Міністерства оборони Російської Федерації.

Двічі — у 1985 та 1989 рр. — працювали у ньому співробітники відділу. В результаті складена картотека на більш ніж дві тисячі нововиявлених прізвищ воїнів-визволителів, що загинули на території області у січні-квітні 1944 р.

На багатьох могилах Дунаєвецького, Кам'янець-Подільського, Ярмолинецького, Теофіпольського районів меморіальні плити з написом